

УДК 373.2.013(477+437)

*Галина Міленіна,
ORCID iD 0000-0001-8773-3837
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії й методики
дошкільної та початкової освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001,
м. Миколаїв, Україна
halyna.milenina@toipro.mk.ua*

СОФІЯ РУСОВА ТА ЯКІВ ЧЕПІГА: ЗІСТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ

Стаття присвячена висвітленню видавничої і громадської діяльності учених-просвітителів Софії Русової та Якова Чепіги.

У статті розкрито спільність деяких ідей та поглядів, спрямованих на пошуки шляхів удосконалення освіти в Україні, вектор створення української школи, у центрі якої – індивідуальність дитини з її неповторністю; зіставлено принципи виховання в новій українській школі, які визначили Софія Русова та Яків Чепіга; представлено твердження Якова Чепіги про самовиховання і самовдосконалення педагога, які співзвучні з поглядами на ідеал учителя Софії Русової; узагальнено педагогічні ідеї С. Русової щодо дошкільної та початкової освіти, Я. Чепіги із проблеми початкового навчання для науковців та вчителів-практиків.

Ключові слова: виховання; дитина; національна школа; нова українська школа; педагогічні ідеї; принципи виховання; рідна мова; С. Русова; учитель; Я. Чепіга.

© Міленіна Г. С., 2020

Вступ. В умовах, коли Україна вибудовує стратегію входу в світовий освітній простір, виникає потреба в аналізі й інтерпретації напрацьованих здобутків вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду, які будуються на засадах визнання та розуміння основ самоцінності дитинства, демократизації освітньої системи, пріоритетності завдань розвитку особистості в процесі організації освітнього процесу, створення, апробації й упровадження інноваційних педагогічних технологій.

Одним із пріоритетних напрямів модернізації сучасної освіти може стати аналіз кращих зразків зарубіжних досліджень відомих діячів реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття, що характеризуються яскраво вираженим гуманістичним потенціалом. Відомі педаго-

ги С. Русова та Я. Чепіга представляють філософсько-педагогічну думку початку XX століття щодо створення теоретичних засад і практичного розвитку системи національної освіти.

Мета статті – порівняльний аналіз педагогічних ідей С. Русової та Я. Чепіги.

Для реалізації мети передбачено аналіз і зіставлення педагогічних поглядів Софії Русової та Якова Чепіги.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Зауважимо, що в наукових дослідженнях таких науковців, як Л. Артемова, А. Богущ, З. Борисова, Н. Дичек, І. Зайченко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, Н. Ничкало, Т. Поніманська, О. Проскура, О. Савченко, О. Сухомлинська, висвітлено педагогічні ідеї та громадсько-педагогічну діяльність С. Ру-

сової. Про педагогічну спадщину та науково-педагогічну діяльність Я. Чепіги писали: Ж. Ільченко та І. Зайченко – концепція української національної школи; Я. Ніколенко – теоретичні засади навчання й виховання молодших школярів; С. Яворська – аналізувала методичну концепцію, інші аспекти вивчали Л. Березівська, С. Болтівець, В. Марочко, Р. Палійчук, О. Сухомлинська, О. Щербакова.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення із творчою спадщиною знаних педагогів України, учених-просвітителів Софії Русової та Якова Чепіги виявило спільність низки ідей і поглядів щодо вдосконалення освіти в Україні.

Софія Русова (1856–1940 рр.) відома світовій педагогічній спільноті як багатогранний учений, енциклопедист, письменник, історик, мистецтвознавець, етнограф, громадський діяч, організатор «Просвіти», одна з найвідоміших засновниць жіночого руху в Україні, член Центральної Ради, педагог і психолог, автор концепції національної освіти, дошкільного виховання, монографій із педагогіки та психології, програм і підручників (Якименко С. І., 2015, с. 9).

Яків Чепіга (1875–1938 рр.) – український педагог, психолог, громадський діяч, автор проєкту української школи, українських шкільних підручників, понад 150 наукових праць із теорії та методики початкового навчання, ідеї якого вплинули на розвиток педагогічної науки в Україні у 1920–1930 рр.

На початку ХХ ст. Софія Русова та Яків Чепіга разом з іншими українськими педагогами розробляли проблеми національної освіти й виховання, пропагували ідеї національної школи, навчання рідною мовою. Глибоке знання новітніх течій західноєвропейської педагогіки, вивчення оригінальних іншомовних творів дали змогу педагогам впливати на формування нової національної школи, спрямовувати на прями її розбудови.

Науковий аналіз низки праць Софії Русової («Націоналізація школи», «В дитячому садку», «Нова школа» та інші), Якова

Чепіги («До національної школи», «Грунтовні принципи нормальної школи», «Національне виховання» та інші) підтверджує припущення, що і Русова, і Чепіга змоделювали концепцію нової, національної школи. Найпрогресивніші науково-методичні принципи нової школи реалізуються насамперед через навчання та виховання школярів рідною мовою. «Рідна мова – наша суть», – писав Яків Чепіга (Чепіга Я., 1913, с. 120). Ця думка була близькою і Софії Русовій. Обом ученим-педагогам належать численні підручники, посібники для дошкільного й молодшого віку.

Результатом багаторічної практичної діяльності Якова Чепіги зі створення новітньої школи, у якій би органічно взаємодіяли фізична та розумова складові на основі можливостей дитини, які заклала природа, стало створення теоретичного «Проєкту української школи» (1914 р.). Цей матеріал був схвалений Софією Русовою, яка в 1910–1914 рр. працювала в журналі «Світло» та систематично робила огляди праць педагогів, відомих на той час, і подій у вчительському житті.

Ідеї нової національної школи відображено та розкрито здебільшого в наукових роботах Якова Чепіги, провідною ідеєю яких є думка про вільну школу без політичних впливів, де в центрі виховання перебуває дитина з її інтересами і бажаннями творчо мислити і втілювати креатив у практичні дії. Педагог зазначав, що для України вільна школа – це втілення психофізичних основ вільного розвитку починань дитини, яка охоплена кращими національними надбаннями культури, моралі, етики, народної творчості тощо. Теоретичні висновки Я. Чепіги стали тим фундаментом, на якому зводилась українська освіта та які не втратили й нині своєї актуальності й значущості.

Я. Чепіга сформулював такі вимоги до нової української школи:

- 1) у створенні школи має бути задіяна вся українська вчительська громада;
- 2) школа повинна працювати для народу та заради народного блага;

- 3) важливо, щоб освіта стала глибоко національною, рідномовною, відповідала душі і розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;
- 4) школу треба будувати на правових засадах, які гарантують вільний розвиток індивідуальних фізичних і духовних сил дитини (Чепіга Я., 1913, с. 57).

Софія Русова в роботі «Дошкільне виховання» також акцентує увагу на національному вихованні через повагу до дитини, зокрема і повагу до свого народу загалом: «Національне виховання виробляє в дитини не подвійну хистку мораль, а сприяє формуванню міцної, цілісної особистості» (Якименко С. І., 2015, с. 67).

Софія Русова, як і Яків Чепіга, дотримується системності у вихованні людини в національній школі, уважаючи, що гармонійну особистість можливо сформувати за таких умов:

- 1) виховання має бути індивідуальним, на основі природних задатків дитини;
- 2) виховання повинно бути національним;
- 3) виховання має відповідати вимогам часу;
- 4) виховання не повинно залежати від жодних урядових вимог, тобто бути вільним, побудованим на соціально-культурних, національних і загальнолюдських цінностях. В основі національного виховання – рідна мова (Сухомлинська О. В., 1996, с. 6).

Найбільш сформованою в науковій спадщині Софії Русової є ідея нової української школи – єдиної, діяльнісно орієнтованої, неодмінної і безоплатної; такої, що ґрунтується на засадах активності, індивідуалізації, соціалізації, гуманізації, природо- і культуровідповідності виховання.

Щодо шкільного середовища авторка пише: «...нова школа кладе собі за головну мету – збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини», а творча самостійна діяльність дитини так само має бути результатом діяльності вчителя

(«Нова школа» (1917)). На переконання педагога, головний обов'язок учителя – добре познайомитися зі своїми учнями, знати їхні інтереси, можливості задля реалізації індивідуального підходу, розвивати думку й мову учня. Отже, головною метою «нової школи» визначено розвиток самостійності дитини під час різних видів діяльності, відтак функціональне освітнє середовище має забезпечувати умови для всебічного розвитку особистості в дитячому віці.

Зіставлення принципів виховання в новій українській школі Софії Русової та Якова Чепіги уможливило визначення спільних і близьких поглядів і прагнення створити національну школу, у центрі якої – дитина з її індивідуальністю та неповторністю. Софія Русова наголошувала, що як у садку немає двох однакових кушів, так немає і двох однакових дітей. На друге місце така школа ставить рідне, українське, яке в ході виховання поступово перетворюється в загальнолюдське, у міру вікового ставлення та виховання без страху, примушування виконувати небажане, ненависне дитині.

С. Русова, як і Чепіга, виділяють як позитивний чинник зайнятість, працю дитини у формуванні свідомості, фізичного становлення, оскільки «гулящі ручки шкодливі». Софія Русова підкреслює, що невпинна споконвічна праця українців спонукає, аби «діти стояли якнайближче до природи» (Стребна О. В., 2006, с. 42).

Подібний напрям виховання властивий і поглядам Якова Чепіги: «Усяке відчуття породжується сприйманням, а за сприйняттям іде рух. Притаманні нашому організмові відчуття підвищують енергію, спрямовують до дій, співвідносяться з рухами, й фізична дія часто сприяє виклику уяви» («Національність і національна школа»).

Педагог-учений формує думку про те, що особистість, яка звикла діяти, робить усе швидше й жвавіше, «натуральним способом» такі діти «зміцнюють свої здобутки».

Важлива спільна деталь у поглядах

педагогів на національну школу – ставлення до рідної мови: головна вимога до національної школи – викладання рідною мовою (С. Русова «Нова школа»).

«Українська мова у вихованні й освіті – то є найкращий провідник думок, почуттів, вражень» (Якименко С. І., 2015, с. 204). Рідна мова, на думку С. Русової, – засіб вираження не лише національного, а й індивідуального в людині. Зауважимо, що таке розуміння функцій рідної мови не викликало жодної підозри в націоналізмі Софії Русової з боку представників владних структур.

Зі свого боку Яків Чепіга у працях «Національності і національна школа», «Національне виховання» неодноразово апелював до показу зв'язку рідної мови, мовлення особи і розвитку мислення, уяви та дії учня. Педагог визнавав, що у світі є незаперечні принципи послідовності, що розкривається в мисленні та судженні, які тісно пов'язані з мовленням. Закон послідовності поєднує мовлення з уявленням, вираженням у слові, реченні: «Спочатку дитина обирає слова – ідеї, що відображають конкретний аспект, спираючись на органи чуття, потім вбирає їх фізіологічно, а опісля поєднує їх асоціативно та асимілює й утворює те складне усвідомлення, яке дорослі виражають словами» (Чепіга Я., 1913, с. 104). Реалізація такого процесу повною мірою можлива лише рідною мовою.

Педагог ґрунтовно й системно спостерігав, як нелегко дитині навчитися чужою (російською) мовою. Як і С. Русова, він надавав надзвичайної важливості рідній мові в дитячому закладі дошкільної освіти.

Вочевидь науковці виражають ідентичні концепції щодо рідної мови в національній українській школі:

- рідна мова – це скарб народу;
- у рідній мові зосереджені найвагоміші, найкращі засади культури, які сприяють сходженню особистості на вищі щаблі осягнення духу й розуму;
- мова – то духовне, морально-етич-

не минуле й сучасне народу й окремого індивіда, цілої нації.

Ці сумарні гіпотези чітко спрямовані на дитину в суспільному контексті становлення особистості в закладах освіти як С. Русовою, так і Я. Чепігою. Наведемо ще одну паралель із роботи Якова Феофановича «Національність і національна школа»: «Рідна мова – це народний скарб, у ній зібрано й висвітлено найцінніше, найкраще, найдорожче, – усе, що підносить людину на найвищий щабель культурного рівня, на чому ґрунтується її формування морального й культурного життя, – його минуле і його майбутнє. Мова – то праця народного духу, його жива діяльність. І через те вона стає яскравим виразом окремої людини і цілої народності» (Чепіга Я., 1913, с. 120).

Софія Русова, надаючи рідній мові винятково важливого значення, уважає рідну мову джерелом загального розвитку дитини, переймається проблемою націоналізації школи, яка насамперед передбачає викладання рідною мовою.

На думку С. Русової, позитивним є поєднання психології дитини, її індивідуальності та рідної мови: душа народу й окремої людини для нації єдина: освіта рідною мовою – найкращий провідник думок і почуттів.

Геніально прості твердження Якова Чепіги щодо самовиховання і самовдосконалення педагога співзвучні з поглядами на ідеал учителя Софії Русової. Педагоги утверджували у своїх статтях, публічних виступах, викладацькому дописуванні образ справжнього ідеалу вчителя, який формується через усвідомлення істинної духовної сутності місії вчити – нести світло знань через власне сприйняття ідеалів мудрості Учителів попередніх поколінь. Учитель через власну душу повинен пропустити великі надбаня управлінської культури, збагатитися суб'єктивним баченням невичерпного скарбу пісні, слова та запалити полум'я духовно величної краси в душах дітей.

Актуальною є думка Я. Чепіги про те, щоб учитель:

- безупинною працею виховував себе, удосконалював свої здібності, оскільки школі потрібні педагоги-майстри, яким притаманні високий рівень професіоналізму, творчої активності та прагнення до самовдосконалення;
- займався самопізнанням, постійно духовно та професійно збагачував себе, бо саме на нього покладені найкращі надії, майбутнє народу.

Провідні засади нової освіти в загальному вигляді запропонувала С. Русова, наголосивши на необхідності створення умов для самоосвітньої діяльності вчителів, сприяння організації з'їздів, педагогічних виставок, загальноосвітніх лекцій. У своїх працях педагог зазначала, що тільки глибоке вивчення теорії та використання її на практиці визначають сутність і доцільність роботи вчителя для самоосвіти

Педагогам дошкільної та початкової освіти могли б стати у пригоді узагальнення педагогічних ідей Софії Русової такого змісту:

- побудова нової школи ґрунтується на засадах культурної спадщини українського народу: найголовніша ознака школи суверенної держави – її національний характер;
- конкретні методи початкового навчання, що мають запанувати в новій школі: викладання кожної дисципліни варто наближати до гри;
- поглиблена увага до фундаментальних питань педагогіки: філософії виховання, соціальній психології;
- вільне виховання і первинність душі;
- «притягнення філософії до теоретичної розбудови педагогіки..., бо лише філософія може освітити питання: до чого маємо вести нашого вихованця, де знайти йому шлях до всесвітньої правди»;
- необхідність дошкільного вихо-

вання. У книзі «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924) учена здійснила порівняльний аналіз величезної кількості педагогічних, психологічних і навіть медичних праць відомих західно-європейських дослідників;

- покликання педагога – це відповідальність перед суспільством, професіоналізм, новаторство, творчість, широка ерудиція – це ті складові, без яких учительська праця неможлива;
- скерування поглядів пересічного вчителя на вивчення й урахування в практиці суто фізіологічних і психологічних особливостей дитячого віку;
- необхідність сприяння розвитку малюка з перших років життя, розв'язання проблем виховання дітей раннього віку;
- знання індивідуальних особливостей своїх учнів і вміння кожного притягнути до праці, викликати в нього потрібні зусилля;
- головні принципи виховання: духовне, національне виховання, гуманізм, народність, природовідповідність, відродження духовної спадщини українського народу, виховання поваги до традицій, обрядів, свят, до рідної мови;
- вивчення рідної (української) мови тісно пов'язане з дитячою літературою;
- єднання дітей із природою, її красою з огляду на особливості її сприймання кожним.

Корисні, сподіваємося, для вчителів-практиків початкового навчання узагальнення педагогічних ідей Я. Чепіги такого змісту:

- конкретизовано дидактичні принципи гуманізації, демократизації, природовідповідності, наочності, зв'язку навчання з життям, диференціації та індивідуалізації, що становить науково-практичну ос-

- нову функціонування початкової освіти;
- розроблено оригінальну теоретичну модель школи з чітко визначеною метою, структурою, змістом і методами навчання і виховання, викладання українською мовою, тобто розвиток особистості дитини ґрунтується на українських, громадянсько-патріотичних засадах (праця «Проект української школи» (1914 р.);
  - утілення навчання грамоти молодших школярів способом інтеграції орфографічних вправ у систему роботи з розвитку писемного мовлення; значне місце посідає робота над звуковим аналізом слова, усвідомлення відмінності між поняттями «звук» і «буква», відтак використання звукового, аналітико-системного методів навчання;
  - пояснювальне читання, цінність якого полягає в формуванні осмисленого способу читання, удосконаленні володіння усною літературною мовою;
  - методика навчання математики, у якій формалістична система протиставляється актуальності вивчення математики через тісний зв'язок із практикою, життєвими ситуаціями;
  - важлива роль ігрової і практичної діяльності в житті дитини;
  - моральне і трудове виховання в контексті епохи;
  - ціннісні орієнтири родини, вплив родини на дитину;
  - високі вимоги до вчителя початкової школи: професіоналізм, любов до дітей, самоосвіта та самовдосконалення;
  - основний принцип виховання – розвиток індивідуальних, природних здібностей дитини;
  - соціалізація (залучення до суспільного життя) – одне з основних завдань початкової школи;
  - вільне виховання – це «всебічне і різностороннє виховання духовної та фізичної складових». А нова школа є підґрунтям «фізичного, розумового і морального розвитку, що не порушує гармонії природи» дитини;
  - навчання повинно бути послідовне, доступне, ґрунтовне і формувати позитивні звички та настрої;
  - створення можливостей для гармонійного поєднання національних і загальнолюдських якостей;
  - моральне виховання (праці «Моральне виховання в справі виховання» (1913 р.), «Розмови про виховання дитини» (1914 р.).

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Звернення до спадщини двох великих вітчизняних педагогів сприяє глибшому й ефективнішому використанню педагогічних ідей у дошкільній та початковій освіті. Дослідження не вичерпує всієї широти питання, тому потребує продовження у світлі впровадження сучасних реформ освіти України.

Наукова й культурно-педагогічна спадщина Софії Русової та Якова Чепіги надихає сучасних продовжувачів їхніх задумів та ідей на творчі пошуки щодо:

- створення української школи, у центрі якої – індивідуальність дитини з її неповторністю;
- національного виховання через повагу до рідної мови;
- самовиховання і самовдосконалення педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебідь І. Самоосвіта вчителя у суспільно-політичному освітньому просторі 1917–1920 рр. / І. Лебідь // Збірник наукових праць. Випуск 27 (2–2019). С. 64–71, DOI:

10.32626/2309-9763.2019–27.64-71

2. Матюшинець Я. Ідеї про розвивальне середовище для дітей як предмет теоретичного аналізу / Я. Матюшинець // Освітнологічний дискурс, 2018. № 3–4 (22–23). С. 40–55. DOI:10.24195/2414-4665-2017-2-4

3. Наконенко М. М. Гуманізм Софії Русової та сучасні виклики психології / М. М. Наконенко // Наукові записки. – Ніжин : Вид-во Ніжинський державний університет імені М. Гоголя, 2011. – № 8. – С. 151–153. – (Серія «Психолого-педагогічні науки»).

4. Стребна О. В. Софія Русова – учений, педагог, громадський діяч (до 150-річчя з дня народження) / О. В. Стребна // Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів. Таврійський вісник : Збірник наукових праць. Вип. 3(15). – Херсон, 2006. – С. 40–43.

5. Сухомлинська О. В. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки / О. В. Сухомлинська // С. Русова – видатний громадський, державний діяч України : матеріали Всеукраїнських пед. читань. – Чернігів, 1996. – С. 1–7.

6. Чепіга Я. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики: Збірник психолого-педагогічних статей. Кн. I / Я. Чепіга (Я. Зеленкевич) // Київ : Друк. Першої Київської Артлі Друкарської справи, 1913. – 156 с.

7. Якименко С. І., Міленіна Г. С. Педагогічні ідеї Софії Русової та Марії Монтесорі: порівняльний аналіз / Якименко С. І., Міленіна Г. С. // Монографія. – Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. – 294 с.

8. Якименко С. І. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність Я. Ф. Чепіги (кінець XIX – початок XX ст. Монографія / С. І. Якименко, О. Л. Щербакова // Монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2014. – 232 с.

СОФИЯ РУСОВА И ЯКОВ ЧЕПИГА: СОПОСТАВЛЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ

*Миленина Галина,
доцент кафедры теории и методики
дошкольного и начального образования
Николаевский областной институт
последипломного педагогического образования
ул. Адмиральская, 4-а, 54001, г. Николаев, Украина
halyna.milenina@toippro.mk.ua*

Статья посвящена освещению издательской и общественной деятельности ученых-просветителей Софии Русовой и Якова Чепиги.

В статье раскрыта общность некоторых идей и взглядов, направленных на поиски усовершенствования образования в Украине, стремление создать украинскую школу, в центре которой – индивидуальность ребенка с его неповторимостью; сопоставлены принципы воспитания в новой украинской школе, определенные Софией Русовой и Яковом Чепигой; представлено утверждение Якова Чепиги о самовоспитании и самосовершенствовании педагога, которое созвучно взглядам на идеал учителя Софии Русовой; обобщены положения педагогических идей С. Русовой для педагогов дошкольного и на-

чального образования, Я. Чепига – для ученых и учителей-практиков по проблеме начального обучения.

Ключевые слова: воспитание; национальная школа; новая украинская школа; педагогические идеи; принципы воспитания; ребенок; родной язык; С. Русова; учитель; Я. Чепига.

SOPHIA RUSOVA AND YAKIV CHEPIGA: COMPARISON OF PEDAGOGICAL IDEAS

Milenina Halyna,

Candidate of Pedagogical Sciences(Ph.D.)

*Associate Professor of Department
of Theory and Methods of Preschool
and Primary Education*

*Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
halyna.milenina@moippo.mk.ua*

The author of the article compares the New Ukrainian school's principles defined by Sophia Rusova and Yakiv Chepiga and highlights their views similarity and their desire to create a child-centred school.

Getting acquainted with the heritage of Sophia Rusova and Yakiv Chepiga, we admire the coherence of their ideas aimed at improving education in Ukraine.

At the beginning of the XX century Sophia Rusova and Yakiv Chepiga, along with other Ukrainian teachers, developed national education and upbringing issues, they promoted the ideas of the national school and taught in the native language. Their knowledge of the latest trends in Western European pedagogy allowed them to influence new national school formation.

Ingeniously simple statements of Yakiv Chepiga about self-education and self-improvement of the teacher are consistent with Sofia Rusova's views. In their articles, public speeches and correspondence educators pointed out that the teacher's path comes with awareness of the spiritual purpose of teaching which includes the light of knowledge and wisdom of previous generations. The teacher should rethink the great achievements of culture, enrich oneself with an

infinite treasure of folklore, songs, language etc., and then light the beauty flame in the souls of children.

Keywords: *a child; a teacher; education; national school; native language; New Ukrainian school; pedagogical ideas; principles of education; Sophia Rusova; Yakiv Chepiga.*

REFERENCES

1. Chepiha, Ya. (1913). *Problemy vykhovannia y navchannia v svitli nauky y praktyky* [Problems of education and training in the light of science and practice]. Kn. I, 156. Kyiv: Druk. Pershoi Kyivskoi Artili Drukarskoï spravy (ukr).
2. Lebid, I. (2019). Samoosvita vchytelia u suspilno-politychnomu osvitnomu prostori

1917–1920 rr. [Teacher's self-education in the socio-political educational space of 1917–1920] *Zbirnyk naukovykh prats*, 27, 64–71. DOI: 10.32626/2309-9763.2019-27-64-71(ukr).

3. Matiushynets, Ya. (2018). Idei pro rozvyvalne seredovyshche dlia ditei yak predmet teoretychnoho analizu [Ideas about the developmental environment for children as a subject of theoretical analysis]. *Osvitolohichniy dyskurs*, 3–4 (22–23), 40–55. DOI: 10.24195/2414-4665-2017-2-4-40-55 (ukr).

4. Nakonenko, M. M. (2011). Humanizm Sofii Rusovoi ta suchasni vyklyky psykholohii [Sofia Rusova's humanism and modern challenges in psychology]. *Naukovi zapysky*, 8, 151–153. Nizhyn: Vyd-vo Nizhynskiyi derzhavnyi universytet imeni M. Hoholia (Seriia «Psykhologopedahohichni nauky») (ukr).

5. Strebna, O. V. (2006). Sofiia Rusova – uchenyi, pedahoh, hromadskiyi diiach (do 150-richchia z dnia narodzhennia) [Sofia Rusova – scientist, teacher, public figure (to the 150th anniversary of her birth)]. *Pivdenoukrainskyyi rehionalnyi instytut pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh kadriv. Tavriiskyyi visnyk*, 3(15), 40–43 (ukr).

6. Sukhomlynska, O. V. (1996). Sofiia Rusova v konteksti rozvytku pedahohichnoi dumky [Sofia Rusova in the context of the development of pedagogical thought]. *S. Rusova – vydatnyi hromadskiyi, derzhavnyi diiach Ukrainy: materialy Vseukrainskykh ped. chytan*, 1–7. Chernihiv (ukr).

7. Yakymenko, S. I. & Milenina, H. S. (2015). *Pedahohichni idei Sofii Rusovoi ta Marii Montessori: porivnialnyi analiz* [Pedagogical ideas of Sofia Rusova and Maria Montessori: a comparative analysis]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo» (ukr).

8. Yakymenko, S. I. (2014). *Pedahohichni pohliady ta prosvitnytska diialnist Ya. F. Chepigy (kinets XIX – pochatok XX st.* [Pedagogical views and educational activities of J. F. Chepiga (late XIX – early XX century)]. / Yakymenko S. I. & Shcherbakova, O. L. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo» (ukr).